

т України "Київський політехнічний ін-т", Державний політехнічний музей, Музей історії КПІ. - К. : [Політехніка], 2007. - 91 с.

17. Путівник по музею: Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2007. – 16 с.

18. Університетські музеї: європейський досвід та українська практика : матеріали конференції (Київ, 6-7 жовтня 2011 р.) – Ніжин, 2012. – 418 с.

19. Humphrey P.S. University natural history museums systems / P.S. Humphrey // Curator. – 1992. – Volume 35. – P. 49-70.

20. Lourenco M. Between two worlds: the distinct nature and contemporary significance of university museums and collections in Europe : PhD thesis / Marta C. Lourenco. – Conservatoire National des Arts et Metiers, Paris, 2005. – 405 p.

Муравская С.В. *Некоторые аспекты функционирования музеев учреждений высшего образования.* *Статья является попыткой охарактеризовать кадровые проблемы жизнедеятельности музеев учреждений высшего образования, в частности классификацию должностей, особенности подчинения и график работы, на основе анализа эмпирического материала, полученного в ходе исследовательских визитов в музеи 7 областей Западной Украины.*

Ключевые слова: музей, университет, учреждение высшего образования, должность, график, подчинения.

Muravska Svetlana. *Some aspects of activity of museums of higher educational establishments (on the Western Ukraine example).* *The article is an attempt analyzing empirical data obtained during research visits to museums of higher educational establishments in 7 Western Ukrainian regions, to define the problems of their staff, including work classification, schedule and submission.*

Keywords: museum, university, higher educational establishment, position, schedule, subordination.

УДК 94:355.7 (477)

КИЇВСЬКИЙ ШЛІССЕЛЬБУРГ

Новікова-Вигран О.С.

(Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця»)

Новікова-Вигран О.С. Київський Шліссельбург. Київська фортеця – одна з найбільших в Європі. Однак вона ніколи не використовувалась за призначенням. Проте багато її споруд тісно пов'язані з історією громадянських визвольних рухів в Україні, а деякі з них використовувались у каральній політиці самодержавства.

Ключові слова: фортеця, Госпітальне укріплення, Косий капонір, військово-політична в'язниця

Багата й неповторна історія нашого міста. Зовсім не складно на якусь мить поринути вглиб віків і на повні груди вдихнути повітря минулих століть, якщо Ви, гуляючи бульваром Лесі Українки, звернете на вулицю Госпітальну. Тут неодмінно відбудеться

ваша зустріч з унікальною пам'яткою фортифікації – Госпітальним укріпленням Київської фортеці – однієї з найбільших фортець Європи. Госпітальне укріплення зведене в 1836-1849 рр. Під'їзд до Головної брами захищала Північна напівбашта. З протилежного бо-

ку було влаштовано рів і обладнано мур з трьома брамами та рухомим мостом. З трьох сторін Госпітальне укріплення захищали рови та могутні земляні вали висотою 12–15 м з ескарповою стіною. На головному валу були встановлені гармати різного калібру. Характерною особливістю цього укріплення було використання капонірів – кам'яних споруд, призначених для гарматного обстрілу ровів. Це укріплення було побудоване навколо військового госпіталю, тому й отримало назву Госпітальне.

Сам госпіталь було побудовано в 1755 р. У ньому в свій час працювали М.Булгаков, М.Пирогов та багато інших видатних лікарів. Авторами Госпітального укріплення були німецькі інженери Опперман і Отто Фрейман.

Хоча Київська фортеця будувалася як форпост на півдні заході Росії, їй не довелося обороняти Київ. Проте багато її споруд тісно пов'язані з історією громадянських визвольних рухів в Україні, а деякі з них використовувались у каральній політиці самодержавства.

Влітку 1768 р. почалося антифеодальне повстання Правобережного селянства, що увійшло в історію під назвою «Коліїщина». 27 червня 1768 р. обманом були захоплені керівники повстання: Максим Залізняк та Іван Гонта. Пізніше, на початку XIX ст., фортеця прийняла до своїх стін декабристів (солдат і офіцерів Чернігівського полку), що брали участь у повстанні 1825 р. Пізніше вони утримувались у казематах, а потім були відправлені на каторгу.

У 1861 р. за участь у польських патріотичних демонстраціях було заарештовано і кинуте за ґрати 60 студентів.

18 червня 1862 р. в одному із казематів фортеці був ув'язнений член київського таємного товариства підполковник Красовський – український революціонер-демократ, товариш Т.Г. Шевченка. Тарас Шевченко разом з заарештованими в 1847р. членами Кирило-Мефодіївського товариства перед відправкою до Петербургу також

утримувався у фортеці.

Але повернемося до Госпітального укріплення. Однією з унікальних споруд Госпітального укріплення є Косий капонір. Якщо вдивитися уважніше в потужні фортечні стіни, вслухатися, то Ви розрізните залпи артилерійських гармат, які розташовувалися біля входу, почуєте постріли з-за муру, а з глибини каземату до Вас долине дзвін кайданів, стогони, крики, прокляття.

Меморіал пам'яті за загиблими керівниками Польського повстання

Історія цього закладу дивовижна і сумна.

Складова частина Госпітального укріплення Київської фортеці – Косий капонір побудований у 1844 році як оборонна споруда Госпітального укріплення в системі Нової Печерської фортеці. Являє собою напівпідземну споруду з товстими стінами з цегли і каменю з гарматними амбразурами і рушничними бійницями. У стінах розташовані амбразури і бійниці для стрільби з гармат і рушниць. Це єдине місце в Європі, де насипи були відновлені в повну величину, і являють собою складну систему земляних валів висотою до 15 метрів і глибоких ровів. Вали наскрізь прорізані потернами – довгими, до 40 метрів, тунелями, викладеними цеглою. Наземна частина Косого капоніра виходить на схили Черепанової гори. Для зручності ведення артилерійського флангового вогню Косий капонір був розташований під кутом до земляного валу фортеці, звідси і отримав назву «Косий».

Найважливішою подією тієї епо-

хи стало повстання в 1863 році в Царстві Польському. Воно охопило Литву, частково – територію Білорусії та Правобережну Україну. І саме після Січневого (Польського) повстання Косий капонір був перетворений у військово-політичну в'язницю. Першими її в'язнями стали понад 200 чоловік польських інсургентів – учасників польського національно-визвольного повстання «За нашу і вашу свободу». Тюремний побут Київської фортеці був значно легшим, ніж у Царстві Польському: тим в'язням, що не відносилися до «першої категорії злочинців», тобто не були командирами загонів, членами повстанського штабу, дозволялося отримувати передачі, а також вони мали право на щоденні прогулянки. Тут тримали, переважно, військових арештантів – солдатів та офіцерів.

Як виняток, сюди переправляли з Лук'янівської в'язниці «на виправлення», а частіше – на страту й цивільних арештантів, проте не більше 6 чоловік. Щоб не перевищувати визначеної кількості, цивільні арештанти у Косому капонірі перебували недовго.

Режим Косого капоніру був подібний до Шлісельбурзького. Вночі зловісні камери у підземеллі. Світло просякало зверху, через віконце у стелі. Цар і Бог в'язниці – комендант фортеці – Медер відряджав до гауптвахти вартового офіцера лише за те, що він давав політичному в'язневі папір, щоб написати прохання. За клаптик паперу, знайденого в камері, саджали на 30 днів до карцеру. Кілька книг, що випадково потрапляли до камери, в'язні зберігали як коштовну річ, читали і перечитували безліч разів.

З Косого капоніру, як і з Шлісельбурзької в'язниці, не виходили, а виносили. Проте було кілька щасливих випадків, коли з Косого капоніру цивільні арештанти виходили живі, щоправда, на каторгу. Саме за це Косий капонір і набув слави самої страшної в'язниці південного заходу Росії,

від чого в народі його стали називати «Київським Шлісельбургом».

На території Київської фортеці були розстріляні п'ять керівників польських повстанських загонів: Адам Зелінський, Владислав Тадеуш Раковський, Платон Крижанівський, Ромуальд Ольшанський, Адам Дружбацький.

У січні 2015 р. завдяки плідній співпраці науковців Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця» та фонду «Свобода і Демократія» (м. Варшава) в потерні Косого капоніру були встановлені пам'ятні меморіальні дошки двома мовами: українською та польською, на яких викарбовано імена 815 в'язнів – учасників Січневого повстання 1863 року.

До кінця XIX ст. в Косому капонірі утримувалися учасники селянських виступів, рекрути, підозрювані в державних злочинах. Найбільша кількість в'язнів і засуджених до страти припадає на початок XX століття.

Представники партії есерів В.Модзалевський, А.Богацький, М.Семенов, анархісти-комуністи Г.Сандомирський, П.Лятковський, Г.Асланов, більшовики Д.Ульянов, А.Шліхтер, Г.Чудновський, вбивця прем'єр-міністра Столипіна Д.Богров, солдати та офіцери Київського гарнізону – учасники повстань в Києві проти царського самодержавства в 1905–1907 рр. – це лише неповний перелік імен тих, хто пройшов через Косий капонір.

В'язні Косого капоніра, одягнені в сірий тюремний одяг, закуті в ручні і ножні кайдани, стали жертвами безправ'я і свавілля тюремної адміністрації, а каральний механізм Російської імперії нещадно вершив їх долі.

Мовчать товсті стіни. Вважають за краще зберігати мовчання і офіційні документи про те, що творилося в напівтемних казематах під необмеженою владою коменданта фортеці і жандармів. Перебуваючи в приміщенні в'язниці, ви зайвий раз переконаєтесь в тому, що важко знайти більш придатне місце для ізоляції. В'язень Косого

капоніру І.Здоровець згадував: «Косий капонір, віддалений від міста, служив зручним місцем для ув'язнення небезпечних для самодержавства політичних злочинців. Потрапляючи туди, в'язень втрачав зв'язок зі світом, якщо йому не приходили на допомогу свідомі і співчуваючі солдати, які охороняли фортецю...».

Не випадково протягом багатьох років у Косому капонірі панувало повне свавілля тюремного начальства. Адже в офіційних документах він не називався в'язницею, а найчастіше об'їтно і невизначено: "фортеця", "гуаптвахта", "Косий капонір". Тільки з 1906 року Косий капонір став іменуватися військово-політичною в'язницею для утримання "особливо небезпечних державних злочинців", режим якої вже було визначено різноманітними тюремними інструкціями.

Повільно тяглися дні в'язнів в камерах, обстановку яких становили залізне ліжко з матрацом, набитим соломомою і тонкою ковдрою, маленький дерев'яний столик і табурет, глечик з водою та параша. У дверях тюремних камер було прорізано не тільки круглий отвір для спостереження за в'язнем, але і порівняно велика квартира, через яку в'язень отримував їжу, яка складалася, в основному, з гарячої юшки з овочів, хліба і чаю. У свята видавалося трохи риби або м'яса.

Ця тяжка одноманітність тюремного ув'язнення переривалася тільки прогулянкою в тюремному дворі, яка мала відбуватися щодня, але в дійсності й цієї вимоги дотримувалися нерегулярно. Були випадки, коли ув'язнених взагалі не виводили з камер. Для коменданта фортеці Медера "законними" засобами дисциплінарного впливу були різноманітні позбавлення і того малого, що міг мати у своєму розпорядженні в'язень – листування, побачення, прогулянки і т.п.

Тюремний режим Косого капоніра повільно вів в'язня до хвороби і смерті, тому не дивно, що вони не мири-

лися з ув'язненням. Одними з перших почали протестувати проти тюремного режиму ще польські повстанці в 1865 році, а в 1908 році в стінах в'язниці ув'язненими було піднято "голодний бунт", за що його учасників було посаджено в темний карцер на 8 днів.

Марними були й мрії заарештованих врятуватися звідси втечею. За всю історію існування з Косого капоніру не було жодного випадку втечі. Охорона змінювалася тут щодня. Відомий лише план втечі, який довгий час виношував в'язень тюрми Б.П. Жаданівський.

Якщо зайти в одну з камер Косого капоніру і залишитися там на самоті на деякий час, ви зрозумієте, що важче, ніж матеріальні нестатки, арештанти переносять моральні умови ув'язнення. В'язниці не тільки відгороджувала їх від зовнішнього життя, але і припиняла будь-яку спробу до спілкування між собою. "...Вартовий біля дверей, здавалося, прилип до вічка та пильно стежив за кожним нашим рухом ... ми лежали покотом на тісних нарах і уважно прислухалися до кожного шороху ззовні ... ми чекали священика", – згадував в'язень Косого капоніра Г.Сандомирський.

Священик приходив щотижня по понеділках і вів з ув'язненим релігійні бесіди. Зі своїм напутнім словом він заходив і до камери смертників, де засудженим доводилося довго затримуватися в очікуванні страти або помилювання. Звичайним місцем для страти через повішення була Лиса гора, куди засуджених везли в кареті смертників. Поява на вулицях Києва "чорного ворона" викликала жах і сум'яття на обличчях містян. Вони з переляком відходили в сторону, пропускаючи кінний конвой, що супроводжував карету. Чимало заарештованих зустрічали смерть біля ескарпової стіни. Фортечні земляні вали служили зручним прикриттям для розстрілу засуджених.

Деякі з них навечно знайшли свій притулок у братньому меморіальному

комплексі, розташованому між Косим капоніром та капоніром другого полігону Госпітального укріплення Київської фортеці, це:

– солдати 21-го саперного батальйону: Швецов Павло Олександрович, Дигусар Олександр Йосипович, Климов Тихон Микитович, Подобряєв Яків Терентійович, Охота Григорій Павлович.

– 5-го саперного батальйону: Юденко Юхим Федорович.

– 41-го Селенгінського полку: Шевченко Михайло Леонідович, Калінін Микола Євламійович, Донцов Вакула Миколайович, Губанів Василь Григорович, Сухарелідзе Іван

Олексійович.

Косий капонір, «Київський Шліссельбург», «фортеця», «гауптвахта»...

Нам сьогодні дуже важливо на основі переосмислення фактів і подій, які знайшли відображення у стінах цього страшного закладу, поглянути на сторінки нашої історії по-новому, допомогти майбутнім поколінням в набутті історичної свідомості. Ці завдання сьогодні і намагається вирішувати Національний історико-архітектурний музей "Київська фортеця", складовою частиною якого є Косий капонір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вороницын И. История одного каторжанина. – М–Л., 1926.
2. Историко-революционный вестник. – №54. Каторга и ссылка. – М., 1929.
3. Мордовцева Д. Полтическое движение русского народа. Гайдамачина. – Спб., 1870.
4. Наука і суспільство. – 1972, № 5. – С. 42–43.
5. Ситкарева О.В. Киевская крепость XVIII–XIX вв. – К., Национальный Киево-Печерский историко-культурный заповедник, 1997.
6. Сушили Г.Г. У царських в'язницях України. – К., 1932. – С. 43.
7. Суспільно-політичний рух на Україні в 1856–1862 рр. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963.
8. Уширович Саул. Смертныя казни в Царской России. – Харьков, 1932.
9. Шульгін Яків. Начерк Коліївщини на підставі виданих і невиданих документів 1768 р. і близьких років. – Л., 1898.

Новикова-Выгран О.С. Киевский Шлиссельбург. Киевская крепость – одна из крупнейших в Европе. Однако она никогда не использовалась по назначению. В то же время многие из ее сооружений тесно связаны с историей гражданских освободительных движений в Украине, а некоторые из них использовались в карательной политике самодержавия.

Ключевые слова: крепость, Госпитальное укрепление, Косой капонир, военно-политическая тюрьма.

Novikova-Wygran O.S. Kiev Shlisselburg. Kyiv fortress – one of the largest in Europe. However, it was never used for its intended purpose. At the same time, many of its structures are closely connected with the history of civil liberation movement in Ukraine, and some of them were used in a punitive policy of the autocracy.

Keywords: fortress, Hospital strengthening, Oblique caponier, military and political prison.